

Hafta 2:

Erken Cumhuriyet Dönemine Damgasını Vurmuş Temel Politik Olaylar, Olgular, Zihniyetler

Literatürde Erken Cumhuriyet olarak adlandırılan ve kabaca cumhuriyetin kuruluşundan 27 Mayıs askeri darbesine kadar geçen zaman kesitini kapsayan dönemi, içinde yaşanan olaylar silsilesi bakımından açıklayıp tartışmak mümkün olduğu gibi, söz konusu döneme ruhunu veren temel ideolojik siyasi stratejiler ve güç ilişkilerinin karakteri merkeze alınarak bir anlatıya dönüştürmek de mümkündür. Bu derste her iki aksı da göz önünde bulunduran ve dönemin geri kalan kısımları ilerleyen derslerde daha ayrıntılı çalışılıp tartışılacağı için kapsamı yeni devletin ve rejimin kuruluş safhasını merkeze alan 1923-1926 periyoduyla sınırlanmış bir tartışma yürütülecektir.

Dönemin öne çıkan olayları veçhesinden ele alındığında kendinden önce ve sonra gelen diğer olaylar içerisindeki konumu, ağırlığı ve belirleyiciliği gibi bağlantılar üzerinden analiz edilmesi gereken olaylar Saltanatın kaldırılması (1922), İzmir İktisat Kongresi (1923), Lozan Antlaşması (1923), Cumhuriyetin ilanı (1923), Halk Fırkası'nın kurulması (1923), Halifeliğin kaldırılması (1924), Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması (1924), Şeyh Said İsyanı, Takrir-i Sükûn Kanunu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması (1925), İzmir suikastı girişimi (1926) olarak belirlemektedir. Her biri içine doğduğu tarihsel bağlama yerleştirilerek ve mevcut literatürün bulgularına yaslanarak kısaca açıklanmaktadır.

Bu olaylar silsilesine büyük oranda damgasını vuran izlekler ise ulusçuluk, ulus ve ulus-devlet inşası, yeni rejimin yurttaşlarının yaratılması, bu yurttaş inşası sürecine eşlik eden *Bourdieu'*cu anlamda yeni bir *habitusun* kurgulanması ve hayata geçirilmesi, kurucu elitlerin modernleşme ve Batılılaşma anlayışı, bu anlayışla bağlantılı olarak gündeme gelen Batı dışı modernlik, Batı referanslı Batı dışı modernliklerin yürütücüsü elitlerin zihin dünyalarının içselleştirilmiş oryantalizm ve self-kolonyal stratejilerle ilişkisi gibi makro kuramsal düzeyde unsurlar olduğu gibi, daha özel ve mikro planda tartışılması gereken ve bir düşünce ve siyaset olarak İttihatçılık olarak bilinen olgudur. Yukarıda sayılan makro ölçekli kuramsal izlekler ilerleyen derslerin özgül konuları içerisinde daha derinlemesine ele alındığından, bu derste Saltanatın kaldırılmasından İzmir suikastı girişimine kadar olan döneme damgasını vurmuş politik olaylar envanterinin arka planında işleyen motif olarak karşımıza çıkan İttihatçılık

tartışması öne çıkarılacak ve kurucu Kemalist kadroların İttihatçı kadrolarla yürüttüğü ve sonu tasfiye ile biten siyasi rekabet ana hatlarıyla ele alınacaktır.

Bir siyasi düşünme ve eyleme biçimi olarak İttihatçılık olgusunun ve bu olgunun erken cumhuriyet döneminin politik ikliminin şekillenmesinde oynadığı rolün anlaşılabilmesi için, öncelikle 19. Yüzyıl sonu ve 20. Yüzyıl başında Osmanlı devletinin yönetimini hegemonize etmiş ve II. Meşrutiyet'in ilanından 31 Mart ayaklanmasına, Balkan Savaşları'ndan Babı-Âli baskınına ve I. Dünya Savaşı'na uzanan süreçte başat siyasi aktör olarak karşımıza çıkan Jön Türk hareketi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti üzerine özet akademik tarihsel bilgi verilmektedir. Bu özet Jön Türkler ve İttihat ve Terakki Cemiyeti hakkında oluşturulmuş mevcut literatürdeki temel satır başlarının kronolojik olarak sıralanmasına yaslanmaktadır. Bu çerçevede 1889'da Askeri Tıbbiye Mektebi'nde kurulan ve II. Abdülhamid rejimine muhalif olan *İttihad-ı Osmani* adlı gizli Jön Türk örgütünün mensuplarının Paris'e yerleşerek faaliyetlerini buradan yürütmeye başlaması, bir diğer muhalif olan Ahmed Rıza'nın çevresi ile temasa geçerek ve güç birliğine giderek Terakki ve İttihat Cemiyeti'ni kurmaları, II. Abdülhamid rejimi ile girilen müzakereler sonrası 1897'de hareketin büyük oranda güç kaybına uğraması, Damad Mahmud Celaleddin Paşa'nın Bağdat Demiryolu projesi işinin kendisinin taraftarı olduğu İngilizler yerine Almanlara verilmesini protesto etmek üzere oğulları Prens Sabahaddin ve Lütfü'yü yanına alarak Avrupa'ya geçmesi ve Prens Sabahaddin'in Jön Türk hareketine dâhil olması sonrası bir süreden beri etkisizleşmiş ve çözülmeye halindeki Jön Türk hareketinin canlanması, 1902'de I. Jön Türk Kongresi'nin toplanması, bu kongre sonrası Jön Türklerin Ahmed Rıza'nın pozitivism odaklı çevresi ile Prens Sabahaddin'in adem-i merkezîyet odaklı grubu arasında sürtüşmenin ve hareket içinde bölünmenin gündeme gelmesi, 1906'da Selanik'te çoğu ordu mensuplarından oluşan bir grup tarafından yine II. Abdülhamid rejimini son erdirme hedefi ile kurulmuş gizli bir örgüt olan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin Paris'te bulunan Ahmed Rıza'cı Jön Türklerle birleşmesi ve bu birleşmeden doğan yeni kuruluşun İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alması süreci anlatılmaktadır. 1908 yılında, '93 Harbi'nin kaotik ortamında parlamentoyu tatil eden ve meşrutî monarşik rejime ara veren Sultan II. Abdülhamid'i meşrutiyeti yeniden ilan etmeye zorlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin devam eden dönemde Osmanlı devletinin yönetimi işine nasıl dâhil olduğu, ne tür stratejiler, söylemler ve pratikler üzerinden siyaset ettiği

konuları 31 Mart Ayaklanması (1909) ve Bab-ı Âli Baskını (1913) gibi olaylar öne çıkarılarak tartışılmakta ve özetlenmektedir.

İttihatçılık olarak tanımlanabilecek zihniyetin belli başlı tanımlayıcı ve ayırt edici özellikleri “otoriterlik, bireyin birey olarak değil ancak toplum içindeki varlığı üzerinden anlamlı ve değerli olduğu anlayışı, tesanütçülük, devlet ile yönetilenler arasında aracı kurum işlevi gören bir kurumsal kült olarak parti/cemiyet (yani İttihat ve Terakki Fırkası/Cemiyeti) anlayışı, gizlilik, her şeyi düşünen ve her yerde hazır ve nazır bulunan, tüm toplumsal hayatı kuşatan bir parti anlayışı, muhafazakâr eylemcilik, halk için halka rağmen anlayışının siyasetin temel devindiricisi olarak işlev gördüğü ve İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupluğunu bir dava adamlığı sürecine eşitleyen kurumsal külte bağlanma ve tapınma tavrı, elitizm yani dar bir kadronun önderliğinde yürütülen siyaset anlayışı, demokratik örgütlenmeyi toplumun geleceği için tehdit olarak görme anlayışı, militarizm, statükoyu sürdürebilmek için farklı siyasetlerin eklektik ve yer yer çelişik şekilde uygulanmasında beis görmeme ve bu bağlamda ortaya çıkan pragmatizm, anti-emperyalizm, Batı dünyasına ilişkin hayranlık ile nefret arasında salınan duygulanım repertuarı”¹ şeklinde belirlemektedir.

Birinci Dünya Savaşı yenilgisinin sorumluluğunu üzerinde taşıdığı düşünülen İttihatçı hareket ve kadrolar, savaş sonrası Anadolu’nun işgaline karşı örgütlenen direniş sürecine çeşitli şekillerde dâhil olmuş fakat milli mücadele hareketinin neredeyse başından itibaren eski İttihatçılar ile kendilerini giderek artan oranda onlardan ayıran ve Mustafa Kemal Paşa’nın etrafında toplanan kadrolar arasında Ankara’da açılan millet meclisinde Birinci Grup ve İkinci Grup ayrışmasında belirginleşmeye başladığı üzere devam eden dönemde ivme kazanacak bir sürtüşme ortaya çıkmıştır. Saltanatın kaldırılması, cumhuriyetin ilan edilmesi, hilafetin kaldırılması gibi meselelerde doruk noktasına ulaşan ayrışma ve rekabet 1924 yılına gelindiğinde eski İttihatçı olarak bilinen ve milli mücadelenin örgütlenmesi ve başarıya ulaştırılmasında etkin rol oynamış Ali Fuat (Cebesoy), Kazım (Karabekir), Rauf (Orbay), Refet (Bele), Adnan (Adivar) gibi isimlerin önderliğinde ve katılımıyla Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kurulmasıyla kristalize olmuştur. 1925 yılında Doğu vilayetlerinde ortaya çıkan ve etnik ve dinsel motiflere sahip Şeyh Said ayaklanması sonrası çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu ile restore edilmeye çalışılan statüko çerçevesinde ayaklanmada muhtelif biçimlerde rol

¹ M. Şükrü Hanioglu, “İttihatçılık”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 9, Dönemler ve Zihniyetler, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 249-258.

oynadığı ileri sürülen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılmıştır. Fırkanın varlığı sona erdikten sonra sabık Terakkiperver mensupları mecliste milletvekili olarak kalmış ve bir grup halinde davranmaya devam etmişlerdir. İttihatçıların siyasi rakipler olarak nihai tasfiyesi 1926'da İzmir'de Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik bir suikast girişiminin açığa çıkarılması ve bu girişimde eski İttihatçıların payı olduğu gerekçesiyle İstiklal Mahkemesinde yargılanmaları ve bir kısmının idam edilmesi bir kısmının ise sürgüne gönderilmesi ile gerçekleşecektir.

Bu ders kapsamında ele alınan ve yukarıda özetlenen meselelere ilişkin okunması önerilen kaynaklar şunlardır:

M. Şükrü Hanioglu, "İttihatçılık", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 9, Dönemler ve Zihniyetler, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 249-258.

Kerem Ünüvar, "İttihatçılıktan Kemalizme, İhyadan İnşaya", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, İstanbul, 2009, s. 129-142.

Şerif Mardin, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.

Feroz Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995.

Feroz Ahmad, İttihatçılıktan Kemalizme, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1986.

Sina Akşin, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, İmge Yayınevi, Ankara, 2017.